

УДК 655.5 (075.8)

ПАЛЕМІЧНЫЯ ВЫДАННІ ПАЧАТКУ XVII СТАГОДДЗЯ

Еўмянькоў Віталь Іванавіч

дацэнт кафедры літаратуры і міжкультурных камунікацый установы
адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”;

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

(г. Магілёў, Беларусь)

krumkach@yandex.by

У артыкуле аналізуюцца выданні палемічнай літаратуры Вялікага Княства Літоўскага пачатку XVII ст. Узнікаеца праблема аўтарства “Антырызіса”.

У 1600 годзе ў віленскай тыпаграфіі Даніэля Ленчыцкага выйшла кніга пад назваю “Antirrhisis abo Apologia...”. М. Вішнеўскі сярод магчымых аўтараў згаданай кнігі называе Іпація Папея. Звернем увагу таксама на дакладнае ўказанне “нагоды” для напісання “Antirrhisisa”: у 1597 г. (Вільня) выйшаў знакаміты “Апакрысіс, або Адказ на кніжкі пра сабор Берасцейскі іменем людзей старажытнай рэлігіі грэчаскай праз Хрыстафора Філалета хутка пададзены”.

Разважаючы пра аўтарства “Апакрысіса”, М. Вішнеўскі даводзіць: “Аўтарам гэтага твора можа быць не Смарыцькі, як усе думаюць, але паводле запісу, размешчанага на старым фаліянце, “Бронскі Крыштаф, арыянін”, якому ў якасці ўзнагароды за яго кнігу князь Астрожскі вёску падараваў”¹ [1, с. 294]. У пазнейшай “Апалогіі” Смарыцькага была наступная заўвага адносна аўтарства “Апакрысіса”:

“Ад Філалета, які быў ад нараджэння і паводле веры ерэтыком, чаго добрага мусім мы чакаць для веры нашай? <...>. Найміт, які глядзіць толькі абы схапіць і ўцячы. Ён і набраўся ад нас добра, і хутка ад нас уцёк. І бяды б не было, каб ён нас не ашукаў. Але ён і ўзяў, і ашукаў. Дзеля гэтага выдаў сваю ерэтычную, на падман усёй Русі скіраваную кніжку, названую “Апакрысіс”. За тое мястэчка з некалькімі вёскамі сабе выгандляваў, а нам цыдулкі шатанскія для веры пакінуў. Задорага мы, праўду сказаць, тое глупства купілі. І не ведаю нават, хто з нас разумнейшы болей – ці ён, што прадаў, ці мы, што ката ў торбе замест рысі купілі” [1, с. 303].

Калі верыць М. Смарыцькаму, Хрыстафор Філалет – “найміт” і “ерэтык”, які “пра веру нашу ўзяўся разважаць”. Сэнс, які Смарыцькі ўкладаў у слова “ерэтык”, з гістарычнага кантэксту канца XVI ст. зразумелы: Філалет – пратэстант. Аднак што значыць “найміт”? Звычайна наймаюць спецыяліста ў пэўнай галіне... Які спецыяліст спатрэбіўся віленскім братчыкам? Відавочна, не проста “чалавек беглы ў грэчаскай і лацінскай мовах”, не проста публіцыст, здольны вытрымаць канкурэнцыю з езуітамі, а адукаваны рэдактар, які меў досвед у шматлікіх галінах тагачасных ведаў (гісторыя, тэалогія, правазнаўства і інш.). Аўтар, які хаваўся за псеўданімам “Філалет”, па-першае, мусіў мець доступ да рэдкіх дзяржаўных дакументаў (акты земскіх, гродскіх судаў і трыбуналаў, канстытуцыі соймаў, нават

¹ М.Вішнеўскі цытуе “95” старонку “Апалогіі”: “Кім жа быў той Хрыстафор Філалет, які першым супраць той нашай еднасці пісаў? Быў ён кальвіністам, які ні веры нашай грэчаскай не ведаў, ні пісьма нашага рускага не ўмеў” [1, с. 294].

лісты манархаў і інш.), па-другое, павінен быў умець гэтыя дакументы такім чынам апрацаваць, каб вытрымкі з іх служылі ў якасці аргументаў супраць уніі.

Такім чынам, “Апакрысіс” – гэта плён, з аднаго боку, рэдактарскай працы (кампіляцыя і апрацоўка многіх дакументаў), з другога боку – тэкст, у якім усё ж пераважае аўтарскі пачатак (відавочная аўтарская пазіцыя, творчэласны паводле стылю і кампазіцыі). Складаецца віленскае выданне з 4-х частак. У першай частцы аўтар падае справаздачу з Берасцейскага сінода, публікуе пратэстацыю рускіх (праваслаўных) людзей “рыцарскага кода”, шырока цытуе дакументы. Напрыклад, змяшчае выпіску з магістрацкай кнігі Бярэсця ад 9 кастрычніка 1596 г., у якой пазначана тое, што “сенатары і шляхта руская абяцаюць супольна бараніцца ад уніятаў” [1, с. 295].

Мы сенаторове, дикгнитаре, урядницы и рыцерство, также и духовнии релѣи Греческои, церкви Восточнои сынове, которыисмы ся туть до Берестя на синодъ згромадили, ижъ насъ дня нѣнѣшого дошла вѣдомость певная а наветь отъ велможныхъ пановъ, посланыхъ на тотъ соборъ отъ его кр. мл., яко бы ихъ милость якуюсь згodu зъ стороны обходовъ костеловъ греческихъ и рымского зъ митрополитомъ и скилка владыкъ, отщепенцами костела греческого, которыи еще дня вчорашнего за выступокъ свой зъ уряду зложени и достоинствъ, правомъ духовнымъ осуждены суть, учинити и обволати мѣли, что ся дѣветъ мимо вѣдомости и волность нашу и всякую слушность.

Протожъ противъ тому и всѣмъ особамъ, справамъ и тому поступкови свѣдимю, протестуемося; и тотъ ихъ поступокъ за неслушный бачачи и розумѣючи, але за помочью божею всѣми силами боронити и противъ ему быти собѣ обѣцуюмо”.

Цытуюцца таксама: пастарскае пасланне кіеўскага мітрапаліта Міхаіла Рагозы, а таксама яго лісты да князя Канстанціна Астрожскага. Рагоза просіць Кіеўскага ваяводу бараніць веру, каб “змей райскі і ліс хітры галавы не падымалі” (гутарка пра Іпація Пацея і ўніятаў). Таксама адпрэчвае абвінавачванні ў тым, што ён, Рагоза, “Папе Рымскаму царкву святую прадаў”.

Цытуе Філалет і лісты І. Пацея да К. Астрожскага, напісаныя напярэадні заключэння уніі. Пацей піша, што не “прагне ні кардынальства, ні мітрапаліцтва”, што задавальняецца “тым толькі, што на сабе мае – вопратку падраную і ўбогую”. Філалет аднак на гэтыя “грэны” Пацея не зважае, абвінавачвае Уладзімірскага ўладыку ў гвалтоўных наездах на праваслаўных шляхціцаў і нават на праваслаўныя храмы: “Уладзімірскі ўладыка Пацей, які толькі прыехаў з Рыма, наехаў гвалтам на двор княж-

ны Збараўскай кашталянавай брацлаўскай, дзверы царкоўныя выбіў, рэчы, якія пры набажэнстве выкарыстоўваюцца, або забраў, або сапсаваў. А калі княжна пратэставаць пажадала, адказаў ёй: ніводны ў Польшчы судзіць мяне не можа” [1, с. 301].

Філалет спасылаецца на шматлікія дзяржаўныя дакументы. Прыводзіць лісты Стэфана Баторыя і Жыгімонта III, цытуе прамову К. Астрожскага на варшаўскім сойме. Сярод іншага, кіеўскі ваявода давёў да ведама караля тое, што І. Пацей і Луцкі ўладыка К. Тэрлецкі “наведвалі чужыя дзяржавы ад імя рускай шляхты, але без яе дазволу” (маецца на ўвазе падарожжа Пацея і Тэрлецкага ў Рым). Прыводзіцца таксама прывілеі, якія Жыгімонт III надаваў уніятам. Так, 2 жніўня 1595 г. у Кракаве кароль паабяцаў “уніятам усяляк дапамагаць”, “на біскупствы ўніяцкія прызначаць толькі русінаў” і нават разгледзець пытанне аб сенатарскіх месцах для ўніятаў.

У наступных частках “Апакрысіса” падаюцца цікавыя звесткі пра падзеі, якія спадарожнічалі Берасцейскаму сіноду. Філалет распавядае, напрыклад, пра арышт пасланца Канстанцінопальскага патрыярха Ераміі. Прыводзіць лісты Ераміі, цытуе пасланні канстанцінопальскіх іерархаў да К. Астрожскага. Кожны раз Філалет дэманструе дасканалое веданне прадмета гутаркі. Яго аргументы настолькі пераканаўчыя, што ў чытача не застаецца сумненняў адносна разбойніцкага характару уніі.

У адказ на антыўніяцкі змест “Апакрысіса” выходзіць “Antirrhisis, альбо Апалогія супраць Хрыстафора Філалета, які нядаўна выдаў кніжку іменем старажытнай рэлігіі грэчаскай. . .” (Вільня, Даніэль Ленчыцкі, 1600 г.). Пад назвай была размешчана наступная сентэнцыя: “Калі воўк з авечкай пасябруе, тады толькі грэшнік з праведнікам пагодзіцца”. Аўтар віленскага выдання публікуе ліст канцлера Замойскага да Іпацыя Пацея, які датуецца 30 кастрычніка 1598 г. Замойскі просіць устанавіць сапраўднае аўтарства “Апакрысіса”. Іншымі словамі, указваецца афіцыйная нагода для напісання кнігі. Нягледзячы на тое, што “Апалогія” скіравана супраць Філалета, яна ўзнаўляе прынцып пабудовы выдання праваслаўных братчыкаў. Мэта кнігі – падбраць такую інфармацыю, якая здольна апраўдаць аўтарскую пазіцыю (такім чынам, функцыя выдання – і прапагандысцкая, і інфармацыйная). Складальнік “Antirrhisisa” выступае ў ролі рэдактара і кампілятара, выцягваючы звесткі як з шырока вядомых дакументаў, так і з тых, якія ў сучасных варунках неслі б на сабе грыф “абсалютна сакрэтна”.

Значнае месца ў выданні адводзіцца князю К. Астрожскаму, які, паводле аўтара, “Рымскаму Папе ў падданства ісці не хацеў, але і супраць рэлігійнай раз’яднанасці выступаў”. У кнізе публікуецца досыць шмат правакацыйнай інфармацыі адносна жадання некаторых праваслаўных

мітрапалітаў пазбавіцца тыранічнай улады Канстанцінопальскага патрыярха. Ёсць звесткі пра тое, што нібыта мела адбыцца аб'яднанне пратэстантаў з праваслаўнымі, якія “жадалі разам супрацьстаяць каталіцкай экспансіі”.

Іпацый Пацей у адказ на шматлікія абвінавачванні з боку праваслаўных у адступніцтве і ерасі пісаў (ліст да патрыярха Александрыйскага Мялеція): “Евангелле ў грэкаў сапсаванае, не жадаю яму верыць, святасць на Усходзе загінула... Запаветы бацькоў царквы стаптаня, целы іх перанесены да Рыма, пры іх не заходнімі сілагізмамі, але праўдай святой зняволены, я застацца і памерці мушу” [1, с. 318].

Лідар уніятаў на ўсе абвінавачванні ў “развале рускай царквы” адказваў тое, што Берасцейская унія ёсць не чым іншым, як лагічным завяршэннем уніі Фларэнцыйскай, на якой прысутнічала, па яго словах, і дэлегацыя Вялікага Княства Літоўскага на чале з падскарбіем Юзафам Солтанам. У друкарскім доме Мамонічаў (1605 г.) І. Пацей выдаў нават кнігу пад назваю “Poselstwo do Papieža Sixta III od Duchowieństwa y od Książąt y Panów Ruskich w r. 1476”. Кніга гэта была нібыта знойдзена ў крэўскай царкве. У ёй знаходзіўся і ліст да Рымскага Папы ад імя нібыта ўсёй “саборнай Русі”. М. Смятрыцкі ў “Апалогіі” пра яго паведамляе наступнае: “У лісце тым, ад імя ўсяго народа рускага напісаным, прызнаецца сінод Фларэнцыйскі” [1, с. 312].

У адказ на “саборны ліст пісьма старога”, нібыта знойдзенага ў крэўскай царкве, пэўны ананім “выдаў на рускай і польскай мовах у друкарні князя Астрожскага кнігу пра фальшывы сабор фларэнцыйскі” [1, с. 315]. Была гэта “Гісторыя пра разбойніцкі фларэнцыйскі сінод, каротка і праўдзіва напісаная” (1601 г.). У гэтай кнізе “<...> так шмат дарэмнай і абрыдлай Богу хлусні змешчана, што і сам д’ябал у пекле горшага не здолеў бы выдумаць. Усё дзеля злачыннага і агіднага супрацьдзеяння той святой згодзе і таму аб’яднанню, якія на тым усяленскім саборы ў Фларэнцыі паміж грэкамі і рымлянамі адбыліся, ” – так прыхільнікі Берасцейскай уніі ахарактарызавалі змест “Гісторыі...”. “Хлуслівы аўтар, – адзначаў Пётр Федаровіч, – казаў пра тое, што Фларэнцыйскі сінод нібыта не толькі не завершыўся згодай, але і спыніўся гвалтам, лямантам і забойствамі. Нібыта адны грэчаскія патрыярхі з сінода паўцякалі, а другія праз Папу былі схопленыя і да падпісання папер змушаныя, а той, хто падпісваць не жадаў, той нібыта праз усе пакуты прайшоў – зняволенне, цяжкія, катаванні, голад” [1, с. 316].

Спіс літаратуры

1. Wiszniewski, M. Historia literatury polskiej : w 8 t. / M. Wiszniewski. – Kraków : w drukarni uniwersyteckiej, 1851. – T. 8 – 503 s.